

УДК 339725.727.6
На правах рукопису

СЛБЗКО ОЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВНА

**“ВАЛЮТНО-ФІНАНСОВІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ
З ДЕРЖАВАМИ СЕРЕДНЬОЇ АЗІЇ
В ПЕРІОД ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ”**

Спеціальність 08.05.02 — Економіка зарубіжних країн

+ 08.04

Фінанси, кредит і грошовий
обіг

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Дисертацією є рукопис.

Дисертаційна робота виконана у відділі міжнародних економіко-фінансових відносин Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

Науковий керівник доктор економічних наук
Плотніков Олексій Віталійович

Офіційні опоненти доктор економічних наук
Новицький Валерій Євгенович

кандидат економічних наук
Мельник Олексій Михайлович

Провідна організація Київський університет ім. Тараса Шевченка

Захист відбудеться "6" травня 1997 року о 15 годин
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.11.02. по захисту дисертацій
при Інституті світової економіки і міжнародних відносин НАН України за
адресою: 252030, м. Київ-30, вул. Леонтовича, 5, актовий зал.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту світової
економіки і міжнародних відносин НАН України.

Автореферат розісланий "5" квітня 1997 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат економічних наук

Хахлюк А. Н.

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

1.1. АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ І СТУПІНЬ ЇЇ РОЗРОБКИ

Отримання суверенітету кожною з республік колишнього Радянського Союзу зумовило широке їх приєднання до світового розподілу праці і світової економіки. Нові суверенні держави признані більшістю країн, багато з яких встановили з ними дипломатичні й торгово-економічні стосунки.

Як Україна, так і держави Середньої Азії колишнього СРСР (далі — держави Середньої Азії) до отримання незалежності знаходились в одному рубльовому просторі. Одним з атрибутів отримання суверенітету кожним з нових незалежних держав стало введення національної валюти. Держави Середньої Азії зіткнулись з серйозними проблемами розриву своїх традиційних торговельних відносин і втратою великих фінансових трансфертів з Росії. В результаті протягом 1991-1993 років річний об'єм виробництва впав на одну третину, значно зросла інфляція, стан зовнішніх розрахунків різко погіршився. Не дивлячись на ці труднощі, в 1993-1994 р.р. уряди України та держав Середньої Азії прийняли економічні програми, основним завданням яких є відродження економічного росту через стабільність цін і структурні реформи, направлені на перебудову економік в системі, орієнтованій на ринкові відносини. Всі ці зусилля підтримувались і підтримуються міжнародними організаціями, котрі надають гуманітарну, фінансову й технічну допомогу державам Середньої Азії. Більшість з цих організацій — державні, оскільки центральноазіатська економіка ще далека від стабільності й вкладання туди недержавного капіталу поки що трохи ризиковано.

Особливу актуальність має вивчення проблеми відновлення валютно-фінансових відносин України з державами Середньої Азії. Проблема відновлення валютно-фінансових відносин між новими країнами на прикладі України й держав Середньої Азії на якісно новому рівні розвитку постає маловивченою темою у вітчизняній економічній літературі. Звернення до цієї теми обумовлено тим, що, не дивлячись на всю складність взаємовідносин навколо середньоазіатського регіону, Україна в силу свого політичного становища має усі шанси стати органічним елементом макропроектів, що реалізуються.

Проблеми валютно-фінансових відносин між новоствореними державами знайшли відображення в працях таких економістів-міжнародників України як: В. С. Будкін, А. С. Гальчинський, А. І. Кредісов, В. Є. Новицький, О. В. Плотніков, С. І. Соколенко, В. О. Степаленко, А. П. Тумишцев, В. О. Супрун, В. М. Суторміна, В. М. Федосов та інших вчених.

ДНБ ім. В. Степанів
АН України

Низка вчених Росії, країн Середньої Азії — А.В. Апікін, Г.М. Анулова, С.А. Азімов, О.Б. Борзенко, С. М. Борисов, С.В. Жуков, В.С. Кузнецов, Т.К. Койгуєв, А.К. Карімов, Р.К. Мірзоев, Ф. С. Юсуфов — займаються проблемами валютно-фінансових відносин між країнами СНД.

Належить зазначити, що в працях як українських економістів, так і вчених зарубіжжя вивчення і розробка нових концепцій валютно-фінансових стосунків між країнами СНД не є об'єктом комплексного наукового дослідження.

Серед зарубіжних вчених-економістів, котрі досліджують проблеми валютно-фінансових відносин з країнами СНД, можна згадати Ардо Хансона, Бартоломея Камінські, Костянтина Мікалопулоса, Данієля Гросса, Джонатана Валтерса, Джона Хансона, Каті Крум, Саймона Нелліс, Романа Фрідмана, Едвіна Дж. Долана. В центрі дослідження цих авторів знаходяться як політико-економічні аспекти валютно-фінансових відносин між країнами СНД, так і процеси реформ в цих країнах.

Актуальність проблеми, її наукове значення і малорозробленість зумовили вибір теми дисертації, визначили її структуру, мету і завдання дослідження.

1.2. МЕТА Й ЗАВДАННЯ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дисертаційної роботи є вивчення процесу реформування фінансових систем (в тому числі і банківського сектору) середньоазіатських країн й України, механізмів проведення структурної перебудови й створення нових фінансових інститутів, котрі відповідали б ринковим умовам, спрямованим на стабілізацію макроекономічних показників, що ведуть до відтворення взаємовигідних валютно-фінансових відносин між Україною й державами Середньої Азії.

Зазначена мета конкретизується в таких основних завданнях:

- розглянути об'єктивні основи валютно-фінансових відносин між Україною та країнами середньоазіатського регіону, охарактеризувати регіональні особливості валютно-фінансових відносин в країнах СНД, проблеми експортно-імпортних відносин між Україною та країнами середньоазіатського регіону, показати рух валютно-фінансових ресурсів між країнами Середньої Азії та Україною;

- проаналізувати розвиток валютно-фінансових відносин у країнах Середньої Азії і України, динаміку структури експортно-імпортних поставок між Україною та державами середньоазіатського регіону;
- дослідити діяльність міжнародних фінансових організацій в країнах регіону, механізми регулювання валютно-фінансових відносин в країнах середньоазіатського регіону і України;
- виявити і показати ефективність валютно-фінансових взаємовідносин України з державами Середньої Азії, шляхи розвитку валютно-фінансових відносин України і держав середньоазіатського регіону в умовах трансформації економіки.

1.3. ОБ'ЄКТ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Об'єктом є економічні зв'язки між країнами СНД, зокрема, Україною і пострадянськими державами Середньої Азії в поточний період.

1.4. ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Предметом дослідження стали валютно-фінансові відносини як складова частина сукупності економічних відносин між Україною й державами Середньої Азії в умовах ринкового реформування економіки, шляхи розвитку валютно-фінансових відносин України й країн середньоазіатського регіону.

1.5. МЕТОДИЧНА Й ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА

Нею стали осмислені фундаментальні положення сучасної відчизняної й закордонної економічної думки, сучасне розуміння пріоритетів взаємозв'язків й взаємозалежності національних економік в умовах розвитку міжнародних економічних, валютних і фінансових відносин.

В роботі над дисертацією був використаний діалетичний метод пізнання, котрий розглядає комплексний аналіз і синтез розвитку економічних процесів в контексті сучасних тенденцій міжнародних відносин й ринкових перебудов економік. Використовувалися програмні парламентські документи, укази президентів і постанови урядів України, Киргизстану, Таджикистану, Туркменистану і Узбекистану з питань економічної політики.

1.6. СТАТИСТИЧНА І ФАКТОЛОГІЧНА БАЗА ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Статистичною та фактологічною основою аналізу проблем в дисертації є аналітичні огляди, публікації і статистичні випуски міністерств статистики України, Таджикистану, Узбекистану, Туркменистану і Киргизстану, а також статистичні збірники по державах колишнього СРСР, видані Світовим банком.

В роботі над дисертацією автор широко використовував статті в українських і зарубіжних виданнях й наукових збірниках.

1.7. НАУКОВА НОВИЗНА ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Дисертація, а також основні положення, які виносяться на захист, полягають в тому, що:

- виконана дисертаційна робота є системним дослідженням валютно-фінансових відносин між країнами СНД, Україною, державами Середньої Азії в умовах ринкового реформування економіки. В дисертації розглядається унікальність процесів, що відбуваються в системі колишньої єдиної союзної держави, спроби переходу й трансформації економік на ринкову систему розвитку, загальні тенденції, риси змін банківських, валютних, фінансових структур у всіх пострадянських країнах, зокрема — в Україні й державах Середньої Азії;
- вивчені і розроблені концептуальні підходи практичного застосування взаєморозрахунків між державами, які використовують досвід іноземних країн, показані шляхи розвитку валютно-фінансових відносин України з державами середньоазіатського регіону в умовах ринкової трансформації економіки. Показана економічна ефективність співробітництва України з державами Середньої Азії;
- на основі статистичних даних за 1990-1995 роки зроблений аналіз розвитку національних валют країн Середньої Азії, їх взаємозв'язок і залежність від курсу американського долара, виявлені закономірності грошового стану кожної держави окремо і усього регіону;
- на основі аналізу валютно-фінансових відносин між країнами, що розглядаються в дисертації виявлено: для успішних зв'язків в умовах ринкового реформування економік необхідно розвивати і створювати фінансові групи, транснаціональні транспортні вузли, енергетичні системи, газонафтопроводи, великі фінансово-промислові центри.

1.8. ТЕОРЕТИЧНА ЗНАЧИМІСТЬ Й ПРАКТИЧНА ЦІННІСТЬ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові висновки і положення, які зроблено в результаті написання дисертації дають можливість по-новому оцінити сучасні тенденції валютно-фінансових відносин між Україною і країнами Середньої Азії в системі міжнародних економічних, валютно-фінансових відносин.

Матеріали дисертаційного дослідження можуть слугувати основою для подальшої наукової і практичної розробки економічної політики України, її взаємовідносини з країнами СНД і, зокрема, з країнами середньоазіатського регіону.

Фактичний і теоретичний матеріал дисертації може бути використаний для викладання нормативних курсів “Міжнародні економічні відносини” й спецкурсів з проблем міжнародних валютно-фінансових відношень, при підготовці навчальних і методичних збірників.

1.9. АПРОБАЦІЯ РОБОТИ

В ході підготовки дисертації основні положення доповідались і обговорювались на методичних семінарах і засіданнях відділу міжнародних валютно-фінансових відносин Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, на міжнародній науковій конференції “Реформування зовнішньоекономічної сфери України” (Київ, 19-20 жовтня 1995 року, Інститут міжнародних відносин Київського університету ім. Т. Шевченка), на міжнародному симпозіумі “Проблеми лібералізації зовнішньої торгівлі України в контексті європейської інтеграції” (Київ, 16-17 травня 1996 року, Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України).

Положення дисертаційної роботи використовувались в процесі виконання планової теми Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України “Шляхи стабілізації і розвитку валютно-фінансової системи України в контексті світового досвіду”, номер держреєстрації 0195V000802, шифр П. 93/02.95.

Деякі положення принципового характеру обговорювались з торговельними працівниками аташе посольств Киргизстану й Туркменистану в Україні. За результатами виконаного дослідження опубліковано 4 наукові статті й 15 статей в періодичних виданнях газетного типу.

1.10. ОБСЯГ І СТРУКТУРА ДИСЕРТАЦІЇ

Загальний обсяг дисертації — 189 сторінок, в тексті — 40 таблиць, 4 графіки, 10 діаграмм, 1 гексаграма. Додатки містять 5 таблиць. Список використаної літератури складається з 210 найменувань.

Мета і завдання дослідження визначили структури роботи:

Вступ

Розділ 1. Об'єктивні особливості валютно-фінансових відносин між Україною та країнами середньоазіатського регіону

1.1. Регіональні особливості валютно-фінансових відносин в країнах СНД

1.2. Проблеми експортно-імпортних відносин України й держав середньоазіатського регіону

1.3. Рух валютно-фінансових ресурсів між країнами Середньої Азії і Україною

Розділ 2. Розвиток валютно-фінансових відносин в процесі ринкової трансформації економіки

2.1. Валютно-фінансові аспекти експортно-імпортних поставок між Україною та країнами середньоазіатського регіону

2.2. Динаміка структури експортно-імпортних поставок між Україною та країнами середньоазіатського регіону

2.3. Діяльність міжнародних фінансових операцій в країнах регіонів

Розділ 3. Механізми регулювання валютно-фінансових відносин

3.1. Державний вплив на валютно-фінансові відносини

3.2. Міждержавне регулювання валютно-фінансових відносин

3.3. Шляхи розвитку валютно-фінансові відносин України та країн середньоазіатського регіону в умовах ринкової трансформації економіки

Висновки та пропозиції

Список літератури

Додатки

2. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

В результаті дослідження констатується багаторічне існування економічного зв'язку між Україною і державами середньоазіатського регіону, до якого належать: Киргизстан, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан. З придбанням незалежності кожна з розглянутих держав ввела свої національні валюти. В Узбекистані — сум (травень 1994 року), в Туркменистані — манат

(листопад 1993 року), в Таджикистані — рубль (травень 1995 року), в Киргизстані — сом (квітень 1993 року).

Внаслідок регіональних переговорів та погоджень у 1992 році Казахстан, Туркменистан, Киргизстан, Узбекистан та Таджикистан увійшли до складу регіональної “Організації економічного співтовариства”, до якої також входять Іран, Турція, Афганістан та Азербайджан. Але оскільки для Казахстану та Таджикистану втрата російської підтримки погрозувала крахом державності, то до середини 90-х років виникла закономірна ідея пошуку нового шляху у розвитку регіону.

У 1993 — 1994 рр. Іран, Турція, Китай і Росія почали шукати свої моделі оформлення Великого Шовкового шляху, по якому остаточно встановився б зв'язок між Європою, Азією та Азіатсько-Тихоокеанським регіоном. Навколо проєктів нафтопроводів та супроводжуючих їх залізничних та шосейних сполучень проявилися дві основні тенденції.

1. Зорієнтовані на Росію, Казахстан і Киргизстан пішли шляхом організації нового об'єднання у рамках СНД. Був створений митний союз у 1995 році і підписана “угода чотирьох” (Росія, Білорусія, Казахстан, Киргизстан).

2. Друга тенденція спирається на зацікавлення сировинних республік — Узбекистану та Туркменистану. Туркменія здобула статус “нейтральної держави”, який підтриманий на рівні міжнародних організацій. У травні 1996 року була побудована нова залізнична гілка Мешхед (Іран) — Теджен (Туркменія), яка стала відправним пунктом для перегрупування цілого ряду азіатських республік в новий, поки що неформальний блок. Узбекистан і Туркменія розглядають своє майбутнє — як майбутнє лідерів Середньої Азії шляхом встановлення своєрідного “євроазіатського коридору”, що зв'яже Персидську затоку, Прикаспійський регіон, Кавказ та Чорномор'я з виходом до Європи через порти Грузії.

Виникає ще одна четвірка, до якої входять Узбекистан, Туркменія, Грузія та Азербайджан. Вже підписана угода про створення транскаспійського транспортного коридору по лінії Ташкент-Ашхабад-Туркменбаши, Баку-Тбілісі-Поті.

Хоча між Україною і кожною з середньоазіатських держав укладено більша чотирьох десятків договорів та угод, вони діють не на повну силу. Все більш тенденція до того, що самоорганізація комерційних структур, залучених у міждержавну економічну кооперацію, не тільки приведе до відновлення втрачених зв'язків, але й буде сприяти розширенню поля співробітництва.

Середньоазіатські держави зацікавлені у розширенні номенклатури експортних та імпорتنих товарів з боку українських підприємств і підприємств своїх країн. Поки що для розглянутих галузей країн на державному рівні переважає продукція традиційна. Наприклад, Україна — метал і хімія, Узбекистан — бавовна, фосфорні добрива, кольоровий метал. Не дивлячись на угоду про розрахунки в національній валюті від 1993 року між Україною та Узбекистаном, значна частина контрактів проплачена у твердій валюті.

У торгівлі товарами в Україні звертає на себе перевищення темпів зросту імпорту над експортом. Ця ситуація є наслідком багатьох факторів, серед яких:

- дисбаланс у експортно-імпортних операціях з давальницькою сировиною. Протягом січня-червня 1996 року відбувся помітний зріст постачання на внутрішній ринок давальницької сировини іноземних замовників. В той же час готової продукції, виробленої з давальницької сировини, вивезено з України менше;
- вплив бартерної торгівлі. В наслідок покращення стану з поверненням імпоротної частини по бартерних контрактах, бартерна торгівля з імпорту на 7,9% перевищує бартерну торгівлю з експорту;
- несприятлива цінова кон'юнктура на зовнішніх ринках ряду основних товарних позицій українського експорту, яка вплинула на зниження об'ємів виробництва та цін: зокрема на чавун, мінеральні добрива, цукор, соняшну олію та інше;
- існуючі умови валютного регулювання курсу українського карбованця, а зараз гривні, при яких знижується ефективність експортної діяльності, а імпортери опиняються у привілейованому положенні.

Але, у загальному плані, структура українського експорту залишається незавершеною, у ній переважають сировинні товари та товари низького ступеню переробки. За рахунок цього фактору знижується загальна ефективність експорту.

Після придбання незалежності кожна з цих країн вважала себе вже багатою і не встоєла перед спокусою затримання реформ та використання потенційних багатств.

Проблема фінансування торгівлі дуже гостро стоїть у торгівля між Україною та державами Середньої Азії.

В Україні, Узбекистані, Киргизстані, Туркменистані та Таджикистані фінансуванням торгових операцій з експорту-імпорту займаються державні банки. Однією з причин, з якої державні та комерційні банки неохоче надають кредити експортно-імпортним компаніям є труднощі з отриманням оплати. За

даними ЄС, дві третини усіх торговельних угод з Україною у 1993 році перетворилися у бартерні угоди після того, як українські компанії не змогли розрахуватися за отримані товари у твердій валюті.

Більшість країн в регіоні занепокоєні стабільністю своїх банківських систем. Наприклад, при розрахунках з Туркменістаном за рік Україна сплачує 40% поставань у ВКВ, а 60% — поставаннями товарів та продукції. Туркменістан продає Україні газ за ціною 50 доларів за 1000 кубометрів на кордоні Казахстану і Росії у 1-му кварталі 1995 року, 55 доларів — у 2-му, 60 доларів — у 3-му та 4-му. Транзит газу по російській території складав 1,5 долара, однак російська сторона підняла ціну до 1,77 долара. Брак коштів для фінансування торгівлі у регіоні частково є наслідком енергійного стрибка на світовий ринок. З швидким ростом торгових операцій зростає і боротьба за джерела фінансування.

Брак грошових активів посилюється тим, що банки рідко надають позики, ґрунтуючись на ненадійності боржників. Величезну роль продовжують грати особисті зв'язки, зв'язки між компаніями і політичні мотиви. Постійно зростаючий тиск на ті компанії, що займаються експортно-імпортними операціями в Україні (а значить, які постійно беруть кредити у місцевих, ще незміцнілих, банків), тільки збільшують шанси неповернення кредитів.

У зв'язку з цим місцеві банки бояться фінансувати такий бізнес. Уряди розглянутих країн розриваються між необхідністю наповнити казну за рахунок митних зборів та бажанням стимулювати рост торгівлі. В Узбекистані після декількох років повільних реформ у 1994 році усі мита на імпорт були відмінені, а кількість експортних операцій, що підлягають державному ліцензуванню експортних товарів (бавовна і газ) приносять більше 50% прибутку від експорту, не включаючи прибуток від експорту золота.

Починаючи з кінця 1994 року, після кількох років спаду, торгівля між Україною та державами Середньої Азії почала постійно зростати. За винятком Киргизстану, кожна з республік зберегла велику торгівлю бюрократією. Через незручну систему взаємних розрахунків торгівля між колишніми республіками базується виключно на двосторонніх міждержавних угодах. Вигрють ті підприємці, які знають як одержати дешеві кредити та особливі експортні привілеї.

Торгівля всередині колишнього СРСР залишається закритою. Так, тарифи на експорт та імпорт у митному союзі між Росією, Казахстаном та Білорусією (Киргизстан, Узбекистан та Таджикистан планували приєднатися у 1996 році) теоритично повинні бути ідентичними російським стандартам. Однак відсутність діючої платіжної системи та зростаюча заборгованість колишніх

радянських республік (9 млрд. доларів), примушує бізнесменів шукати підтримки у держави, щоб "пробити" вигідні угоди та забезпечити одержання сплати. Насадження російських правил усередині митного союзу ставить інші держави у невідповідне становище.

Основою експорту з України та країн Середньої Азії склали природна сировина, паливо, руда, метали.

Експортери комерційних підприємств потребують 2 види фінансових послуг: перша є кредитом для працюючого капіталу, друга є допомогою в оплаті через трансфертні фонди від покупця до продавця. Обидва види фінансових послуг неадекватні у республіках колишнього Радянського Союзу.

Єдина з усіх середньоазійських держав країна — Киргизстан — відкрила свою економіку для зовнішнього світу та йде по шляху ринкового перетворення найбільш широкими темпами. Вона зуміла одразу направити іноземні інвестиції для покращення соціального положення суспільства.

В Україні відсутня комплексна програма стимулювання відчизняних та іноземних інвестицій, яка дає страхування та гарантії інвесторам, розвиток конкурентної системи розміщення інвестованих ресурсів.

В умовах, наприклад, Таджикистану при банкрутстві багатьох підприємств, відсутності високих технологій, що обмежують можливості, інвестиції є одним з ключових факторів проведення економічних реформ. Іноземний капітал залучається за двома основними каналами: інвестиційні кредити та прямі іноземні інвестиції.

Якщо перша форма залучення інвестицій являє собою, в основному, кредити за міжурядовими угодами та за договорами з міжнародними фінансовими організаціями, то друга форма найчастіше виражена через створення спільних підприємств.

Однак іноземних інвесторів у Таджикистані приваблюють в основному галузі з швидким оборотом коштів, іншими словами, торгово-посередницька діяльність.

З точки зору інвесторів Узбекистан, Туркменистан, Таджикистан, як і раніше, залишаються не дуже привабливими, що примушує їх утримуватися від довгострокових вкладень.

Урядами даних держав приймаються міри з покращення економічної фінансової політики:

- скасування валютних обмежень за поточними зовнішніми операціями;
- укріплення та підвищення адресності системи соціального захисту;

- здійснення єдиного курсу і подальша лібералізація торгівлі та валютної системи;
- суттєве підсилення податково-бюджетної політики з метою скорочення дефіциту бюджету до 5% від валового внутрішнього продукту.

Держави Середньої Азії, як і усі колишні пострадянські держави намагались і намагаються відкрити свої економіки для зовнішнього світу та зайняти належне місце у відкритій економічній системі. Як відомо, відкрита економічна система включає в себе міжнародні зовнішньоекономічні зв'язки, розрахунки за якими потребують використання іноземної валюти.

Міжнародні торговельні операції між Україною та державами Середньої Азії через неконвертованість своїх валют у взаєморозрахунках використовуються клірингові валюти. В них ведуться рахунки в банках та виробляються різні операції між країнами, що уклали платіжні угоди клірингового типу, в рамках яких передбачене суворе балансування взаємного товарообміну між країнами за вартістю. Клірингові валюти функціонують виключно у безготівковій формі — у вигляді бухгалтерських записів на банківських рахунках та виводять рахункову функцію, виступаючи у якості валютної ціни контрактів, що заключаються у рамках платіжної згоди. Їх джерелом є взаємкредитування постачань товарів та надання послуг країнами-учасниками клірингової згоди.

Статистичні дані з експорту-імпорту між Україною та державами Середньої Азії в період 1991-1995 р.р. показують що, СП, даючи інформацію про обмін товарами у грошовому виразі, дають звіти у чотирьох валютах. Наприклад: в таджицьких рублях, українських гривнях, клірингових рублях, американських доларах. Різноманіття міжнародних операцій породжує попит на визначену валюту та її пропозицію. Цей спектр міжнародних торгових та фінансових операцій відображений у платіжному балансі країни. Статті платіжного балансу країни фіксують всі операції, що мають місце між резидентами країни (включаючи споживачів, підприємців та державні установи) і резидентами всіх інших зарубіжних країн.

Офіційні резерви кожної країни обмежені. Тому стійки або тривалі дефіцити платіжних балансів, які повинні фінансуватися за рахунок цих резервів, призведуть до їх виснаження.

Як масштаби, так і тривалість дефіциту або активу платіжного балансу, а також характер мір, вжитих країною для подолання незбалансованості, залежать від вживаної системи валютних курсів. На валютний курс мають

значний вплив зміни в доходах, відносна зміна цін, відносні реальні процентні ставки, спекуляція.

Протягом 1994-1995 рр. проводилася політика суттєвої лібералізації зовнішньої торгівлі. Були скасовані практично усі ліцензії на експорт та експортні податки. Якщо у 1993 році достатньо широкий асортимент товарів зазнав квотування та ліцензування, то у подальшому квоти на цілий ряд товарів були відмінені, а експортні податки знижені. У 1996 році експортне регулювання стосується тільки руд дорогоцінних та напівдорогоцінних металів, а також дорогоцінного та напівдорогоцінного каміння. Зараз не існують і нетарифні обмеження на імпорту за виключенням того, що імпортовані товари повинні відповідати вимогам національної безпеки та стандартам навколишнього середовища. Разом з тим, поки що зберігається ліцензування окремих товарів — таких, як хімічні засоби захисту рослин, фармацевтичні, ветеринарні та інші препарати.

В середньоазіатських країнах недержавний сектор грає все більш помітну роль, а приватний бізнес має всі шанси перехопити ініціативу у держави в сфері зовнішньої торгівлі. В першу чергу, мається на увазі великий бізнес. Протіньову економіку в Україні, а також у державах Середньої Азії заговорили тоді, коли показники об'єму виробництва товарів та послуг досягли критично низького рівня, і економісти прогнозували повний та неминучий крах української, узбецької, таджицької, туркменської економік.

Саме в той час було висловлено припущення про невідповідність дійсності офіційних показників стану економіки та існування паралельного економічного світу, що утримує держави від краху. За даними статистики у кінці 1995 року, в Україні поза банківською системою знаходилися біля 230 трлн. крб.. У 1992 році в Україні було незаконно експортовано 3 млрд. доларів, а у 1993 році — 2,9 млрд. доларів, в 1994 році — 2,5 млрд. доларів, в 1995 році — 2,6 млрд. доларів. Головна небезпека тіньового “розвитку” зовнішньоекономічної діяльності полягає у втраті країною національного капіталу.

Виходячи з даних Міністерства статистики України та досліджень Світового банку, у структурі експортно-імпорتنних поставок переважать сировина та паливо з держав Середньої Азії, продукції чорної металургії та харчової промисловості з України.

Лібералізація внутрішньої і зовнішньої торгівлі, зміна системи митних тарифів, створення спільних підприємств, прийняття ряду важливих документів з ускорення приватизації державної власності та інші міри безумовно будуть сприяти більш активному проведенню економічних перетворень у розглянутих країнах.

Вплив держави на економіку найбільше відчутно через оподаткування та урядові витрати. Між діяльністю приватного та державного сектору в економіці існує фундаментальна різниця. Вона полягає в тому, що в першому випадку економічна діяльність має добровільний характер, в останньому — обов'язковий.

Урядові податкові надходження є результатом обов'язкового оподаткування. Уряд в умовах ринкової економіки бере на себе завдання забезпечення правової база та деяких найважливіших послуг, що є передумовою ефективного функціонування ринкової економіки. Уряд ініціює закони, що регулюють відносини між підприємствами, постачальниками ресурсів та споживачами. Найважливішою функцією уряду є стабілізація економіки, тобто допомога в забезпеченні та повній зайнятості ресурсів, стабільного рівня цін.

Розглядаючи роль державного сектору, джерела надходжень та витрати державного бюджету у досліджуваних в даній роботі середньоазійських державах за період з 1990 по 1994 роки (та у деяких країнах по 1995 рік), можна зробити висновок: основними джерелами надходжень до державного бюджету Киргизстану є безвідплатні надходження, податок на доходи та прибуток, податок на фонд заробітної плати, внутрішні складові відповідно 2,8; 6,1; 2,8 (у 1994 році).

В Узбекистані з 1990 по 1994 рр. основними джерелами надходжень були податки на доходи та прибуток фізичних осіб, підприємств та організацій, податок на добавлену вартість та акцизи. У 1994 році дефіцит державного бюджету становив 2,680 млн. сум.

Дефіцит бюджету Туркменістану на 1993 рік становив 383 млн. манат, тобто 3,6 % від усіх витрат. Затверджений бюджет на 1996 рік передбачає надходження об'ємом 451,8 млрд. манатів та витрати об'ємом 461 млрд. манатів — з перевищенням надходжень над витратами на 9,2 млрд. манатів. Основним джерелом надходжень залишається державний сектор (80% надходжень). Більше третини надходжень бюджету — від продажу газу.

Дефіцит державного бюджету грає велику роль у розвитку економічної системи кожної країни, що впливає на рівень цін та реальний об'єм виробництва. В економічних системах з фіксованою кількістю грошей, які знаходяться в обігу уряду, є два способи відшукати необхідні засоби для своїх затрат: оподаткування та позики. У розглянутих країнах спостерігається зростання державного боргу.

Частка виплат за відсотками державного боргу за період з 1990 по 1994 рр. зростає по усіх середньоазійських країнах (окрім Туркменістану) від

загальної суми витрат державних урядових органів. Виявляється небезпечна ситуація, коли об'єм заново залучених позик з метою обслуговування виплат за відсотками державного боргу стає значним.

Міжнародна торгівля є засобом, за допомогою якого країни можуть розвивати спеціалізацію, підвищувати продуктивність своїх ресурсів і, таким чином, збільшувати загальний об'єм виробництва. Якщо розглядати усі колишні республіки Радянського Союзу, то кожна з них спеціалізувалась на якихось певних товарах. Усі ресурси країни розподілялись і контролювались централізовано. Після набуття незалежності кожна країна немов залишилась із своєю спеціалізацією наодинці.

З моменту створення самостійних держав на території колишнього СРСР уявлення про те, як повинні формуватися їх платіжно-розрахункові відносини постійно змінювалися.

За порівняно малий проміжок часу відбулася доволі суттєва зміна орієнтирів. Етапами цих відношень стали: рубльова зона на базі радянського рубля, рубльова зона нового типу, багатосторонній кліринг, платіжний союз. Ідея формування рубльової зони базувалася на уявленні про те, що на території колишніх союзних республік буде обертатися єдина валюта — радянський рубль, який буде виступати єдиним законним засобом платіжу. Спроби сформувати відносини у рамках такої рубльової зони зводились до питань координації грошово-кредитної політики. Нескоординованість грошово-кредитної політики та безконтрольність емісійної діяльності центральних банків національних держав викликали сильний підйом інфляції.

З введенням національних валют та переходом до незалежної фінансової, грошово-кредитної та валютної політики ідея збереження за російським рублем ключової ролі у платіжно-розрахункових відносинах колишнього СРСР залишилась. Внаслідок цього російський рубль виконує роль ведучої валюти взаємних розрахунків держав близького зарубіжжя. Що стосується багатовалютної системи, то ніяких практичних кроків у рамках такої трансформації вжито не було.

За допомогою створення Міждержавного банку Співдружності реалізована ідея багатостороннього клірингу. Розрахунки в рамках таких угод здійснюються за двосторонніми кліринговими рахунками, які ведуться в центральних банках відповідних держав. Валютною ціною розрахунків і платежів є російський рубль.

Міждержавний банк був заснований десятьма державами СНД 22 січня 1993 року. Угоди про цей банк не підписали Азербайджан та Грузія. Мета

створення Міждержавного банку розрахунків була в тому, щоб первести розрахунки із двостороннього на багатосторонній рівень.

На момент завершення юридичного оформлення МБС (серпень 1994 року) ситуація у сфері міждержавних розрахунків різко змінилася. У країнах СНД були введені національні валюти, укладені угоди про створення платіжного союзу. У підсумку платіжний обіг почав здійснюватися через комерційні банки при незначному (3-5%) обігу за рахунками центральних банків.

У травні 1995 року МБВ був ліквідований. У березні-квітні 1994 року Центральний банк Росії розробив концепцію платіжного союзу та типовий проект двосторонньої угоди про засоби забезпечення взаємної конвертованості національних валют. Під платіжним союзом розуміється добровільне об'єднання держав з метою забезпечення безперервних платежів на основі взаємної конвертованості національних валют.

Основними завданнями платіжного союзу є:

- сприяти здійсненню розрахунків у національних валютах;
- допомагати відпрацюванню механізму взаємної конвертованості національних валют.

Як неодноразово відмічали українські політики і керівники держави, центрально-азіатський регіон є одним з пріоритетів у зовнішній політиці України. Разом з тим потенціал українсько-азіатських зв'язків поки що лишається незадіяним у повну силу. Не дивлячись на всю складність перипетій навколо центрально-азіатського регіону, Україна в силу вигідності свого геополітичного положення все ж має усі шанси стати органічним елементом макропроектів, що реалізуються у зв'язку з відновленням "Шовкового шляху".

Про це свідчать переговори, які велись і ведуться з Україною як з крупним транзитним геополітичним вузлом. Маючи розвинуту транспортну інфраструктуру (шосейну, залізничну і газонафтову), Україна спромоглася узяти на себе роль своєрідного міжрегіонального комунікатора тих проектів, які поки виглядають як взаємовиключні. Україна в рамках СНД зостається єдиною державою, яка зможе стати консолідуючою ланкою рівноправного партнерства, виключаючого як регіональне протистояння, так і геополітичний васалітет Росії. Створення фінансово-промислових груп, що включають банківські системи України і держав Середньої Азії, є одним з перспективних шляхів налагодження економічних зв'язків.

Враховуючи зацікавленість України та держав Середньої Азії в економічних взаємовідносинах, шляхами розвитку цих взаємовідносин є створення сприятливих умов для розвитку ринкових відносин на принципах

рівності, взаємної вигоди та на основі домовленості управління безпосередньо між господарюючими суб'єктами незалежно від форм власності та підкорення з дотриманням законодавств, діючих в цих державах.

Як Україна, так і держави Середньої Азії повинні укласти угоди через регулюючі органи усіх розглянутих тут держав про взаємні постачання найважливіших видів продукції та товарів.

Необхідно сприяти поглибленню укладених й встановленню нових прямих зв'язків, розширенню прав та повноважень господарюючих суб'єктів при їх безпосередній взаємодії.

Також необхідно інформувати кожну взаємоторгуючу країну про можливі зміни цін на продукцію міждержавного обміну.

Ще одним шляхом розвитку відносин між Україною і середньоазіатськими країнами є створення і функціонування спільних підприємств, в тому числі і з участю третіх країн, на їх та за межами їх територій, організація міждержавних технологічних промислових комплексів.

Повинні бути забезпечені правовий захист інвестицій та майна існуючих та створюваних спільних підприємств, державного майна, майна юридичних осіб та громадян кожної держави. Сторонам необхідно підтримувати і розвивати транспортні зв'язки, що склалися між розглянутими державами. Умови співробітництва в галузі транспорту, перевезення вантажів і пасажирів, у тому числі транзитні, включаючи експортні, та розрахунків за них повинні визначатися окремими угодами з участю, при необхідності, інших держав.

Необхідно укласти угоди, що встановлюють режим торгівлі між Україною та державами Середньої Азії. Платіжно-розрахункові та кредитні відносини між вивчаємими державами повинні регулюватися окремими угодами між національними банками держав Середньої Азії та Національним банком України.

Необхідно не допускати реекспорт взаємопостачаємої продукції без попереднього узгодження цього питання з регулюючими державними органами.

Виникаючі у теперішній час суспільно-політичні та економічні процеси, та, як наслідок, проголошення декларацій про суверенітети середньоазіатських держав відкрили широкі можливості для виходу на зовнішній ринок.

Для успішного співробітництва необхідно створювати міжбанківські об'єднання фінансово-промислових груп та інші транснаціональні об'єднання. Ці проекти по створенню міжбанківських об'єднань потребують узгодження митної та податкової політики, умов кредитування і інвестування. У цих сферах, як відомо, інтереси держав різні. Препонами служить і те, що Узбекистан, Таджикистан та Туркменистан виявили готовність вступити до

митного союзу СНД. Як відомо, Україна відмовилась вступити у цей союз, що може мати вплив на домовленість про вільну торгівлю цих країн з Україною.

Необхідно розробляти особливі форми ділового співробітництва, для того щоб не випустити прекрасну можливість бути корисними один одному в умовах ринкової трансформації економіки середньоазіатського регіону та України.

3. ОСНОВНІ ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Аналіз економічних, валютно-фінансових ситуацій, що виникають як в Україні так і в державах Середньої Азії дозволив зробити наступні висновки:

1. Після розпаду СРСР кожна із нових держав встала на шлях ринкових перетворень економіки. Усі колишні радянські республіки зіткнулись із проблемами розриву своїх традиційних торгових відносин і втратою великих фінансових трансфертів з Росії.

2. Торгово-економічні відносини між Україною та державами Середньої Азії будуються як на основі міжурядових угод, так і на прямих договорах між господарчими суб'єктами. Україна встановила дипломатичні стосунки із всіма середньоазіатськими державами, окрім Таджикистану. Перевагами торгівлі між Україною та середньоазіатськими державами є:

- наявність багаторічних торгівельних зв'язків;
- як Україна, так і держави Середньої Азії переживають однакові труднощі у зв'язку з переходом на ринкові відносини. Створення фінансових груп, спільних підприємств, великих транспортних вузлів сприяло би взаємовигідному співробітництву з урахуванням того, що на кінець 1996 року, наприклад, тільки в Узбекистані мешкало біля 1 млн. чоловік української національності.

Інтеграційний потенціал колишніх республік Союзу використовується не в повній мірі. Країнам, що досліджуються, не вдалося поки створити загальний економічний простір, налагодити міжгалузеву кооперацію, сформувати ефективну систему міжрегіонального розподілу праці.

Усі середньоазіатські країни вживають певні міри по укріпленню своїх національних валют, стриманню інфляційних процесів і контролю за грошовою масою.

3. В торгівлі товарами між Україною та державами Середньої Азії за останні роки спостерігалось зростання імпорту над експортом. Ця ситуація стала наслідком:

- дисбалансу у експортно-імпортних операціях з давальницькою сировиною. В цей період відбувся помітний зріст постачання на внутрішній ринок давальницької сировини іноземних замовників;
- вплив бартерної торгівлі. Бартерна торгівля з імпорту перевищила у 1996 році бартерну торгівлю з експорту ;
- несприятлива цінова кон'юнктура на зовнішніх ринках ряду основних товарних позицій українського експорту, яка вплинула на зниження об'ємів виробництва та цін: зокрема на чавун, мінеральні добрива, цукор;
- існуючі умови валютного регулювання гривні, при яких знижується ефективність експортної діяльності, а імпортери опиняються у привілейованому положенні.

4. Реформа торгівлі є основною умовою успішного проникнення на святотий ринок. З розглянутих країн першим відкрив свою економіку для інших Киргизстан. Повільніше за інших лібералізували ціни та ввели нові митні правила Україна, Казахстан та Узбекистан. В зазначених країнах продовжують субсидувати колгоспи та заводи. Із-за незручності системи взаєморозрахунків торгівля між колишніми республіками ґрунтується виключно на двосторонніх міждержавних договорах.

5. Фінансуванням торгівельних операцій по експорту-імпорту в Україні, Узбекистані, Киргизстані, Туркменистані та Таджикистані в цілому займаються державні банки. Однією з причин, через яку державні та комерційні банки неохоче надають кредити експортно-імпортним компаніям, є труднощі з одержанням платні. Імпорт також розглядається як ризикований бізнес. Більшість країн у регіоні занепокоєні нестабільністю своїх банківських систем.

Брак грошових коштів посилюється тим, що банки рідко надають позики, ґрунтуючись на ненадійності боржників. Враховуючи значення фінансової реформи в країнах з економіками у перехідному періоді, влади здійснили міри по вирішенню проблем банківського сектору. У 1992 -1993 р.р. всіх нових середньоазіатських державах були затверджені нові закони про центральні та комерційні банки, з 1993 по 1995 р.р., в умовах повністю лібералізованого валютного режиму, були введені національні валюти.

6. Глибокий аналіз економічний валютно-фінансових ситуацій, виникаючих в Україні, в державах Середньої Азії показав, що простежується прагнення американських, німецьких, китайських, іранських товаровиробників не тільки завоювати величезний пострадянський ринок, але й поставити під контроль ключові галузі нових країн.

Процес інвестування розуміється надто однобоко, передбачаючи тільки "іноземні інвестиції", та не розглядаючи можливість накопичення і інвестування національного капіталу в свою економіку. В умовах середньоазіатських держав іноземний капітал залучається за двома основними канонами: інвестиційні кредити та прямі іноземні інвестиції. Іноземних інвесторів приваблюють галузі зі швидким оборотом коштів і вони утримуються від довгострокових вкладів.

7. Між Україною та державами Середньої Азії укладено більше чотирьох десятків угод, але вони діють не на повну силу. Тенденція така, що самоорганізація комерційних структур, втягнутих у міждержавну економічну кооперацію, не тільки сприяє відбудові втрачених зв'язків, але й буде сприяти розширенню поля співробітництва. Недержавний сектор відіграє все більш помітну роль і на Україні, і у середньоазіатських державах.

Для вдосконалення шляхів розвитку валютно-фінансових відношень України із державами Середньої Азії необхідне створення свого альянсу торговельних відносин, створення спільних підприємств, міжбанківських об'єднань, узгодження митної податкової політики, умов кредитування та інвестування.

4. РОБОТИ, ЯКІ БУЛИ ОПУБЛІКОВАНІ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Зовнішньоекономічні зв'язки України. Обсяг, структура//Зб.: Збірник наукових праць молодих вчених. Вип. 2. -К.: ІСЕМВ НАН України, 1995, -0,3 д. а.
2. Розвиток економічних стосунків між Україною і країнами Центральної Азії// Зб.: Збірник наукових праць молодих вчених. Вип. 3. -К.: ІСЕМВ НАН України, 1996, -0,3 д. а.
3. Економічні інтереси України з державами Середньої Азії//Економіст. 1997. №1. -0,3 д. а.
4. Шляхи економічного співробітництва України з державами Середньої Азії// Зб.: Проблеми міжнародних валютно-фінансових відносин. Вип. 2. -К.: ІСЕМВ НАН України, 1997, -0,2 д. а.

Helen Slyozko

Financial-currency relations between Ukraine and countries of Middle Asia at the period of transformation of economy

The dissertation is a manuscript.

The dissertation is for the award of Ph. D. Degree in Economics under specialization code 08.05.02 — Economy of foreign countries. Institute of World Economy and International Relations, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv-1997.

The dissertation is complete analysis of financial-currency policy of Ukraine to in the countries of Middle Asia from 1990 to 1996 years. Determines main trends and prospects and proposes recommendations of development fiscal collaboration of Ukraine with the countries of Middle Asia.

Key words: financial-currency relations, countries of Middle Asia, balance of payments, exchange rate, export and import relations, foreign investments, exchange controls, policy of customs.

Аннотация

Слезко Елена Александровна

Валютно-финансовые отношения Украины с государствами Средней Азии в период трансформации экономики.

Диссертация является рукописью.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.05.02 — Экономика зарубежных стран. Институт мировой экономики и международных отношений НАН Украины, Киев — 1997.

В диссертации представлен комплексный анализ валютно-финансовой политики Украины с государствами Средней Азии с 1990 по 1996 годы. Раскрыты особенности валютно-финансовых отношений в процессе рыночной трансформации экономики, динамика курсов валют среднеазиатских государств, торговый баланс со странами Средней Азии, экспортно-импортная политика. Определены основные тенденции и перспективы, предложены рекомендации по развитию финансовоо сотрудничества Украины со странами среднеазиатского региона.

Ключевые слова: валютно-финансовые отношения, среднеазиатские государства, платежный баланс, обменный курс валют, экспортно-импортные отношения, иностранные инвестиции, валютное регулирование, таможенная налоговая политика.

Підписано до друку 02.04.97. Формат 60x84/16.

Друк. арк. 1.0. Наклад. 100. Зам. № 802.

Міська друкарня № 2.

435.904

AB 37.388